

Möjekleriň aýratynlyklary

geň - taňsy

Category: Geň-taňsy wakalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 22 января, 2025

Möjekleriň geň-taňsy aýratynlyklary

MÖJEKLERIŇ GEŇ-TAŇSY AÝRATYNLYKLARY

Gadymy türkmenler näme üçin başga jandary däl-de, "Gök tüýli sähra börüsini" simwol edinipdir. Saparmyrat Türkmenbaşynyň "geçmiş ruhunyň janlylygyny, diriligini bu ýerde aýratyn aýratyn bir usul – reňkler, öwüşginler arkaly aňladýan "Gök böri" atly ajaýyp şygrynda" bu sowala şeýleräk jogap bar:

Ýyldyrymlap Gökden indi Gök Böri

Ol çabyrap göm-gök ýalyn ýalydy.

Garaňky,

gaflatly,

gadym dünýäde

Görkezýär ol Oguz hanyň ýoluny.

Gök Böri ~

halaty arşy-aglanyň,

Gök Böri ~

Taňrynyň alamatydy.

Zemine getirdi Hakyň hikmeti

Arşdan ynsan söýen adalatyny!

Merhum ýazyjymyz Osman Ödäniň hem belleýşi ýaly, "...oguzlarda, esasan möjek oňon hasaplanypdyr. Oguz hanyň dini düşünjesinde mojek merhum eždatlaryň ruhuny däl-de, Gök Taňrynyň wekilini alamatlandyrypdyr.

Gök böri Oguz hanyň öňüne düşüp, basyp almaly ýurtlary görkezýär. Ol Oguz hanyň ýol görkezijisi. Ol onuň ähli ýeňişleriniň ýardamçysy hem alamaty.

...Gök -Böri – Asman Börüsi diýmekdir. Ol Göktaňrynyň wekili

hökmünde çykyş edýar".

"Oguznamada" Gök Böriniň peýda bolşy şeýle suratlandyrylýar:

"Çadyr dikip, üýşmek bolup ýatdylar. Daň atanda, Oguz hanyň çadyryna Gün dek bir şöhle düşdi. Ol şöhläniň içinden gök tüýli, gök ýally uly bir erkek böri çykdy. Bu böri Oguz hana şeýle diýdi: "Heý, Oguz, sen ýaýla esger çykarsaň, men seniň öňüňde ýol başlap giderin". "Birnäçe günden soň Gök tüýli, gök ýally uly erkek böri durdy. Oguz leşgerleri hem ýollaryny togtatdylar".

Görüşüňiz ýaly, Gök Böriniň togtan ýerinde çadyrlar dikilip, söweş tebli kakylýar. Gök Böri Oguz hana dünýäni almaga kömek edýär.

Gök böriniň ýolgörkeziji sypaty "Gorkut atada" hem dowam edýär. Mysal üçin, Salyr Gazan öýi ýagmalananda:

"Garangu ahşam olanda günü togan!
Gar ile ýagmyr ýaganda är kibi duran...
Gara goç atlary kişňeşdiren
Gyzyl düwe gördüginde bozlaşdyran,
Akja goýun gördüginde,
guýruk çyrpyp gamçylaýyn,
Arkasyny urub, berk agylyň ardyn söken,
Garmabu, goç semizin alyp tutan,
Ganly guýruk alyp, çab-çab ýuwdan,
Awazy gara köpeklere gowga salan,
Çakmaklyja çobanlary düňle ýügürden,
Ordamyň habaryn bilermisen,
diýgil maňa?!
Garabaşym gurban olsun, gurdum saňa!

– diýip, möjege ýüzlenýän bentleriniň iň soňky iki setirinde bu sypat açyk ýüze çykýar. Aslynda, "Gurt ýüzi mübärek" diýip, halk arasynda nakyla öwrülip giden aýtgý hem Salyr Gazanyň aýdan sözüdir. "Gurt çagasyndan ekdi bolmaz" diýen aýtgý bolsa, orta asyrlarda türkmeniň erkini syndyryp, ony bakna,

Belli şahyr Nobatguly Rejebow: "Görogly enesiniň garnyny ýaryp, görden çykanda ony ilki emdirenem möjekdir. Aydyjy bagşylarymyz ony "geçä" öwrüp juda uly we gödek ýalňyslyk goýberipdirler" diýip aýdýar.

Баýрамgeldi Çaryýewiň "Gök böri" makalasynda aýdylyşyna görä, "Yrakda türkmenler öz guran metjitlerini "Gökböri" diýip atlandyrypdyrlar".

Gadymy türkmenleriň "Ergenekon" dessanynda hem möjegiň ýolgörkeziji sypaty orta çykýar. "Görogly" eposynda bolsa Göroglynyň "gurt oýny" taktikasy möjekden ata-babalarymyzyň alan başga bir aýratynlygy hökmünde suratlandyrylýar. Ýadyňyzda bolsa, bu tilsimli oýny baryp ahamenider döwründe basybalyjy hökümdar Dariniň müňlerçe goşunyny ýeke özi Garagumuň jümmüşine äkidip, suwsuz gymmagyň hötdesinden gelen Şirak hem oýnaýar.

Taryhda Gökböri adam ady bolubam hyzmat edipdir. Muňa mysal edip, Mosuldaky türkmen atabegliginiň hökümdary Muzaffereddin Gökbörini we Eýýuby türkmenleriniň şöhratly soltany Selaheddin Eýýubynyň dogany Gökbörini görkezmek bolar. Şeýle-de ýiteňkirlän türkmen halk oýunlarynyň arasynda "gökböri" diýen ýetginjekler oýny hem bar. Möjegiň biologiki aýratynlyklaryna geçmezden öň Gök böri oňonynyň çeper edebiýatda şekillenişine gysgaça ser salalyň.

Gökböri ynanjynyň ýolgörkeziji sypaty meşhur türk ýazyjysy
Hüseyin Nihal Atsyzyň "Bozqurtlar" epopeýasynda ussatlyk bilen

teswirlenýär. Şeýle-de Gök böri oňony bilen baglanyşykly ýazyjy Serdar Ataýewiň "Bozgurt kowmunyň dessany" romanynyň bardygyny-da ýatlaman geçmek bolmaz.

(Maglumat üçin seret: http://kitapcy.ml/news/bozgurt_kowumynyn_destany/2018-11-27-3616).

Öz gezeginde ata-babalarymyz möjegiň sypatlaryny öz häsiýetlerine siňdiripdirler. Muny käbir eserleriň adyndan hem görmek bolýar. Türk ýazyjysy Halide Edip Adiwaryň "Daga çykan möjek" ("Dağa çykan kurt"), Nihal Atsyzyň "Däli möjek" ("Deli Kurt"), Çingiz Aýtmatowyň "Urkaçy möjegiň düýşleri", Kömek Kulyýewiň "Gökböri", Osman Ödäniň "Möjek kanuny", Hemra Şirowyň "Möjegiň ogly", "Möjekli ahwal", Şahymerdan Saryoglynyň "Gurt çagasy ekdi bolmaz" ýaly ululy-kiçili eserleri, şahyr Begmyrat Ussaýewiň "Möjegiň ölümi", Nobatguly Rejebowyň "Gurt" goşgulary muňa mysaldyr.

Umuman, möjegiň ata-babalarymyzyň durmuşynda tutan orny, möjegiň çeper edebiýatdaky obrazy barada kän-kän gyzykly maglumatlary agzap geçse boljak. Emma makalamyzyň maksady bu däl-de, möjegiň biologiki aýratynlyklaryna ünsi çekmek bolansoň, ýokarda agzanlarymyz bilen çäklenäýeliň.

Geliň, indi bolsa möjegiň aýratynlyklaryna şu aşakdaky görnüşde görkezip geçeliň:

- Möjekler atasyna garaşlydyr. Möjek sürüsinden azaşan bir erkek möjek duş gelen gelegurt sürüsine goşular we dessine süriniň ýolbaşçylygyny ele alar.
- Möjek erkinligiň aşygydyr. Dünýä boýunça ýeke-täk eldekileşdirmek mümkin bolmadyk jandar Orta Aziýanyň möjekleridir. Bu haýwan ele salynaýan ýagdaýynda hem öz-özüne kast edýär. Möjek bendiligi kabul etmeýän jandar. Möjegiň boýnuna tasma dakyp, ony kapasa gabap bilmersiňiz.
- Bir möjek diňe iýjegini awlaýar we çagaly haýwana hüjüm etmeýär, awlamaýar. Möjek läş etini iýmeýär. Öz awuny özi awlaýar. Başga haýwanlaryň awlan awuny-da iýmeýär.

- Möjekler ýoldaşyna gaty gabanjaň. Urkaçy möjek hiç haçan gelegurt bilen ýanaşmaýar. Möjek ýeke-täk ýoldaş saýlap alýar. Ýoldaşy ölmänkä başga ýoldaş gözlemeyär.

- Möjek sürüsi sagdan, çepden we merkezden gelen esasy güýç bilen duşmana hüjüm edýär. Möjek juda gaýduwsyz bolýar we iň soňky demine çenli göreşmäge ukyply jandar.

- Möjekleriň ýeke-täk ýolbaşçysy bolýar we süri onuň görkezmesinden çykmaýar. Möjekler öňbaşçylaryna wepalydyr, olar boş wagtlarynda hem daş-töwerekleriniň howpsuzlygyny üpjün etmegi ýatdan çykarmaýar. Möjekler aw, köpçülikleýin ýaşaýyş şertlerine eýermek we ş.m taraplary babatda bitewi bir dissiplinanyň içindedir.

- Möjekler guramaçylykly ýagdaýda ýaşaýar. Möjek toparlaýyn türgenleşikden hem galmaýar we erkinligine iň soňky derejede baglydyr.

- Garda ýöräp barýan kyrka golaý möjekden ybarat sürä syn etseňiz, diňe baş ýa alty sany möjegiň aýak yzyny görersiňiz. Çünki topardaky möjekler süriniň başyny çekip barýan möjegiň aýak yzyna basyp yöreýärler. Olar şolar ýaly derejede ünsli dirler. Möjekler hiç haçan guramaçylyksyz we baş-başdak hereket etmeyär, awlanmaýar.

- Bir möjegiň ene-atasy birden öläýen ýagdaýynda, ol möjek ýetim galýar. Emma süriniň ierarhiýasy ýeke galan möjek çagasynyň hossarsyz galmagyna ýol bermeýär. Süriniň beýleki agzalary ýetim möjek çagasyny öz çagalary ýaly ulaldýarlar.

- Türkmenleriň oňony "Gök tüýli sähra möjegidir", ýagny "GÖK BÖRI".

Möjegiň bu görnüşi diňe Orta Aziýada ýaşaýar. Megerem, türkmenler gökböriniň bu özboluşly aýratynlyklary üçin ony özüne oňon edinip alan bolmaly.

- Möjekleriň beýnisi, iň ýakyn garyndaşlary bolan itlere garaňda 30% ulydyr. Bu diýmek itlerden 30% köp maglumat

ýatlarynda saklap bilýär.

- Möjekler söýüp saýlap alan ýarlaryna iň wepaly jandardyr. Möjekleriň 88%-ni saýlan ýarlary bilen iň soňky demlerine çenli bile bolýar.

- Möjekleriň ýüňi iki gat bolýar, olaryň biri ýylylyk, beýlekisi reňk we görk üçin.

- Şugüne çenli tutulan iň uly möjek, Ukrainadadyr. Onuň agramy 96 kg.

- Bir möjegiň ortaça iň ýokary tizligi 65 km/s. Iň uzaklyga böküjiligi 5 metr.

- Bir möjek sürisinde iň köp 40 sany möjek bolýandyr.

- Warşawa uniwersitetinde geçirilen barlagda, 15 sany it güjügi bilen 14 sany möjek güjügininiň arasynda akylllylyk barlagy geçirildi. Bu barlagda it çagasynyň diňe 4-si gowy netije aldy, emma möjekleriň ähli 15-si hem ýokary netije görkezdi.

- Diňe möjek özünden güýçli haýwan bilen urşyp bilýär we ölende garşydaşynyň gözüne seredip ölýär.

Taýýarlan: Gökböri.

Geň-taňsy wakalar